

Əkrəm Ələsgərov*

AİLƏ MEDIATORUNUN FƏALİYYƏTİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI QANUNVERİCİLİYİ VƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN HÜQUQ TƏCRÜBƏSİNİN MEDIASİYASI

Annotasiya

Məqalədə mediasiyanın Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyində və onunla əlaqəli hüquq təcrübəsində tətbiqi ilə bağlı münasibətlər ətrafı və kompleks şəkildə araşdırılmışdır. Daha sonra ailə mediatorunun mediasiya prosesindəki rolu, onun hüquq və vəzifələri, ailə mediasiya prosesinin aparılma qaydası, xarici ölkələrdə ailə mübahisələrinin həlli zamanı mediatorun fəaliyyətinə nəzər salınmışdır. Həmçinin məqalənin əsas məqsədi mövzu üzrə ailə mediasiyasında mediatorun rolu ilə bağlı fikir müxtəlifliklərinin təhlil edilməsi, mediasiya haqqında mövcud qanunvericiliyin modifikasiyası, ailə mübahisələri üzrə mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün elmi və praktiki bazanın təkmilləşdirilməsidir. Mediatorluğa namizədlərin hazırlıq və ixtisasartırma kurslarından keçmə qaydaları üzrə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindəki boşluqlar xarici ölkələrin hüquq praktikası üzərindən müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur. Bundan əlavə, mediatorların qərəzsizliyi prinsipinin qorunub saxlanılması məqsədilə onların fəaliyyətində müəyyən məhdudlaşdırılmanın aparılması təklif edilmişdir. Araşdırma nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar mediasiya ilə bağlı ailə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində, eləcə də bu sahədə yeni fəaliyyətə başlamış mütəxəssislərin və ixtisaslaşmış kadrların hazırlığının artırılmasında istifadə oluna bilər.

Abstract

The relations related to the application of mediation in the family legislation of the Republic of Azerbaijan and related legal practice are surveyed in detail and comprehensively in the article. Then the roles of the mediator in the family mediation process, rights and responsibilities of the mediator, the procedure for executing the family mediation process, the comprehension of the mediator in resolving family disputes in developed countries have been clarified. The main purpose of the article is also to analyze the differences of notions on the role of the mediator in family mediation, the modification of the existing legislation on mediation, to reinforce the scientific and practical basis for the mediation process in family disputes. Legal gaps in the legislation of the Republic of Azerbaijan on the rules of preparation and advanced training courses for candidates have been compared over the legal practice of foreign countries. Moreover, it was proposed to impose certain restrictions on the competencies of mediators in order to maintain the principle of impartiality. The information obtained as a result of the research can be used to improve family legislation on mediation, as well as to increase the training of new professionals and specialized personnel in this field.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	2
------------	---

* Wrocław Universiteti, Beynəlxalq və Avropa Hüququ ixtisası, I kurs magistr tələbəsi.

I. Mediatorun anlayışı və onun ailə mübahisələrinin həllində rolu.....	5
II. Mediatorun hüquq və vəzifələri. Mediatorun fəaliyyəti ilə bağlı qanunvericilikdəki boşluqlar	9
A. Mediatorun hüquq və vəzifələri	9
B. Mediatorun fəaliyyəti ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindəki boşluqlar	14
Nəticə.....	18

Giriş

Mediasiya bir sıra üstün xüsusiyyətlərinə görə (məsələn, məhkəmə prosesi ilə müqayisədə zaman baxımından daha qısa müddətə və maliyyə sərfi baxımından daha ucuz başa gəlməsi, məhkəmələrin iş yükünü azaltmağa əlverişli imkan yaratması və s.) hazırda mübahisələrin alternativ həlli yolu kimi dünya ölkələrinin hüquq sistemində dövlət strategiyasının əsasını təşkil edir və Anqlo-sakson hüquq ənənələrinə əsaslanan məhkəmələrdə mübahisələrin həlli zamanı alternativ olaraq tətbiq olunur. Latınca “*mediare*” sözündən götürülən mediasiya mahiyyət etibarilə “*tam olaraq ikiye bölünmə*”, “*ortada dayanmaq*” mənasını ifadə edir.¹ Xarici ədəbiyyatda “*mediation*” adı verilən mediasiya sistemi, əsasən, mübahisələrin həll edilməsinin alternativ yolu kimi müəyyən edilir. Mediasiya mübahisələrin elə bir həll metodudur ki, mübahisəli tərəflər bu prosesdə könüllü olaraq iştirak edirlər və tərəflərin öz iradələri xaricində bu həll yoluna məcbur edilməsi mümkün deyildir.² Alman hüquqşünası S. Breidenbaxa görə “*mediasiya tərəflərin münaqişəni danışıqlar zamanı və həll cəhdlərində dəstəkləyən, lakin qərar qəbul etmə səlahiyyətinə malik olmayan, bitərəf və qərəzsiz üçüncü şəxsin münaqişənin həllinə cəlb edilməsidir*”.³ Onun təbirincə, mediatorlar şəxsi maraqlarını güdmür, əksinə, münaqişə tərəflərinin maraqlarını qərəzsiz təmin etməklə daha sonra istədikləri konsensusa gəlməkdə dəstəkləyirlər.⁴

Avropa İttifaqı Parlamenti və Şurasının “Mülki və kommersion hüquqi işlərində mediasiyanın müəyyən aspektləri haqqında” 21 may 2008-ci il tarixli Direktivində mediasiyaya “*mübahisədə şəxsən iştirak edən iki və ya daha çox şəxsin vasitəçinin köməyi ilə mübahisələrini adlandırılma və müraciət formasından asılı olmayaraq könüllü şəkildə həll etməyə çalışdıqları strukturlaşdırılmış bir proses*”

¹ Ferhat Yıldırım, *Türk Hukuk Sisteminde Alternatif bir Çözüm Yolu olarak Arabuluculuk*, 2 International Journal of Social Sciences and Education Research 748, 749 (2016).

² Yenə orada.

³ Paul-Titus Hammerbacher, *Chancen und Risiken der Familienmediation am Beispiel Des Neuen Kindschaftsrechts*, 5 (2000).

⁴ Cristoph Besemer, *Mediation in der Praxis – Erfahrungen aus den USA*, 11 (1999).

kimi anlayış verilmişdir.⁵ Azərbaycan Respublikasının 29 mart 2019-cu il tarixli “Mediasiya haqqında” Qanununda isə o, “*mediatorun (mediatorların) vasitəçiliyi ilə tərəflər arasında yaranmış mübahisənin qarşılıqlı razılıq əsasında həlli ilə bağlı müəyyən olunan proses*” kimi təsbit olunmuşdur.⁶ Qanunda həmçinin mediasiyanın mülki işlər və kommersiya mübahisələri, ailə, əmək və inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrdə tətbiq oluna bilməsi qeyd olunur.⁷

Mediasiyanın ailə hüququnda aktuallığı isə son 5 ildə Azərbaycan Respublikasında qeydə alınan boşanma statistikaları ilə öz təsdiqini tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri tərəfindən 2016-cı ildə 13114, 2017-ci ildə 14514, 2018-ci ildə 14857, 2019-cu ildə 17148, 2020-ci ildə 14628 boşanma halı qeydə alınmışdır.⁸ Qeyd olunmalıdır ki, 2019-cu il ilə müqayisədə 2020-ci ildə boşanmaların sayının azalması əhalinin hər 1000 nəfərinə nikahların sayının 2019-cu ilə nisbətən 45,3% azalması ilə bağlıdır.⁹

Statistikalardan da göründüyü kimi, artmaqda olan boşanma hallarının kökündə, ilk növbədə, ər-arvad arasında olan psixoloji uyğunsuzluqlar dayanır. Məhz bu kimi halların qarşısını almaq məqsədilə “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun (bundan sonra Qanun) ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə də tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İnkişaf etmiş Avropa ölkələrində əldə olunmuş nəticələri nəzərə alaraq hazırda Azərbaycan Respublikasının şəhər və rayonlarında artmaqda olan boşanmaların sayının azaldılmasında və tərəflər arasındakı mübahisənin məhkəmə vasitəsilə sonlandırılmasının qarşısını almaq üçün mediasiya əlverişli variant kimi səslənir.

Digər tərəfdən, mediasiya tərəflər arasında nikaha xitam verildikdən sonra meydana gələn problemlərin həllində effektiv nəticələrə nail olmağa şərait yaradacaqdır. İlk növbədə, tərəflər prosesin vaxtını özləri müəyyən-ləşdirdiyindən mediasiya ailə mübahisələrinin sürətli həllini təmin edəcəkdir. Həmçinin ailə mediasiyası sadələşdirici, qiymətləndirici və transformativ üsullarla tərəflərin maliyyə baxımından sərfəli addımlar atmasına, uşaqların üstün maraqları naminə valideynlər arasındakı ziddiyyətin zamanla azalmasına və valideynlərin uşaqların rifahı üçün səmərəli planlar qurmasına yardımçı olacaqdır. Belə ki, sadələşdirici mediasiya zamanı mediator hüquqi qiymətləndirmə aparmır, tərəflərə məsləhət və mübahisənin hüquqi tərəfləri barədə məlumat vermir, tərəflərin müzakirələrinə mümkün qədər az

⁵ Directive of the European Parliament and of the Council on Certain Aspects of Mediation in Civil and Commercial Matters, 2008/52/EC, art. 3 (2008).

⁶ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, mad. 1 (2019).

⁷ Yəne orada, mad. 3.1.

⁸ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Rəsmi Qeydə Alınmış Nikah və Boşanmaların Sayı və Ümumi Əmsalları, <https://www.stat.gov.az/source/demography/> (son baxış 18 noyabr 2021).

⁹ Yəne orada.

müdaxilə edir və daha çox onları istiqamətləndirir.¹⁰ Qiymətləndirici mediasiyada tərəflərin şəxsi maraqları və ehtiyaclarından daha çox mübahisənin hüquqi tərəflərinə diqqət yetirilir və mediator tərəfindən işin məzmunu qiymətləndirilərək texniki və hüquqi məlumat verilir.¹¹ Tərəflər arasındakı şəxsi münasibət əhəmiyyət kəsb etmədikdə və onlar mübahisənin sürətli həll olunmasını istədikdə bu üsula üstünlük verilir. Transformativ mediasiya isə tərəflərin gücləndirilməsi, ehtiyacları, maraqları, dəyərləri və fikirlərinin tanınması, həmçinin onların şəxsi inkişafı ideyasına əsaslanır və şəxsi münasibətlərə yönəlmiş mediasiya olaraq da tanınır.¹² Bu baxımdan münaqişə tərəflər üçün həll edilməli olan bir problem deyil, sadəcə insan inkişafı üçün önəmli bir fürsətdir. Ümumiyyətlə, hər iki tərəf çətinlik və problemlə qarşılaşdıqda mübarizə qabiliyyətini möhkəmləndirməlidir. Bundan əlavə, burada bir tərəfin ondan daha fərqli situasiyada olan digər tərəfə hörmət etməsi təmin edilir. Həmçinin prosesdən əvvəl anlaşılmazlıqları müəyyənləşdirmək, başqalarının alternativ perspektivlərini və onlar haqqında bilinməyənləri öyrənmək mediasiyada uğur qazanmağı təmin edəcəkdir.

Qeyd olunanlardan yola çıxaraq məqalədə mediatorun fəaliyyətini təfəssilatlı şəkildə nəzərdən keçirməklə ona dolğun anlayış veriləcəkdir. Daha sonra mediatorun mediasiyada rolu, onun əhəmiyyətinin artırılması üçün Azərbaycan Respublikasının "Mediasiya haqqında" Qanununda mediatora dair tələblərdəki çatışmazlıqlara diqqət yetiriləcəkdir. Bu məqsədlə ailə mediasiyası üzrə inkişaf etmiş ölkələrin hüquq praktikasına və qanunvericiliklərinə istinad ediləcək, müvafiq ölkələrin hüquq sistemində və Azərbaycan qanunvericiliyində olan mənfi və müsbət cəhətlər müqayisə olunacaqdır. Məqalənin ikinci hissəsində isə mediatorun hüquq və vəzifələri mediasiya qanunvericiliyi üzərindən aydınlaşdırılacaqdır. Bundan əlavə, Avropa İttifaqı və Şurasının müvafiq Direktivinin mediatorların hüquq və vəzifələri barədə nə dərəcədə tətbiq olunduğuna nəzər yetiriləcək, eyni zamanda mediatorların ilkin hazırlıq və ixtisasartırma təlimləri üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş müddətin Fransız təcrübəsi ilə müqayisədə azlığı, nəzəri məşğələlərə daha çox vaxtın ayrılmasının səbəblərindən bəhs olunacaq. Həmçinin əvvəllər tərəflərdən birinə hüquqi xidmət və ya fəaliyyət göstərmiş şəxslərin mediatorluğa yararlı hesab olunmasının praktikada yarana biləcək mümkün mənfi nəticələri Almaniya Federativ Respublikasının mediasiya qanunvericiliyi ilə müqayisədə izah ediləcəkdir. Sonda sadalanan və qanunvericilikdə nəzərə çarpan qüsurların aradan qaldırılması üçün tövsiyələr işlənib təqdim olunacaqdır.

¹⁰ Türkiyə Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Temel Arabuluculuk Eğitimi Katılımcı Kitabı, 36 (2019).

¹¹ Yenə orada, 37.

¹² Yenə orada.

I. Mediatorun anlayışı və onun ailə mübahisələrinin həllində rolu

Amine Mohamed Boufi qeyd edir ki, mediasiya prosesində mediatorun fəaliyyəti bir növ kimyəvi reaksiyalarda iştirak edən katalizatorla müqayisə edilə bilər.¹³ Katalizatorun reaksiyanı sadələşdirmək və sürətləndirmək üçün müdaxilələr etməsinə baxmayaraq o nə başlanğıc reaktivlərdə, nə də son alınan məhsulda əks olunur. Onun köməyi effektiv, lakin bir o qədər də gizlidir. Bu baxımdan mediator da tərəflər arasında ünsiyyəti sadələşdirir, onlara uyğun olan həll yollarını genişləndirir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə mediator mübahisə üzrə qəti qərar qəbul edən hakim və ya arbitrdan fərqlənir. Müəllif mediatorun məsuliyyətini aşağıdakı "3P" formulu üzərində şərh edir:¹⁴

- a) *Proses (Processus)*: mediator nəzarətçidir. O, tərəflərin mediasiyaya cəlb edilməsi ilə prosesin məhsuldar şəkildə aparılmasını tənzimləyir. Mediator tərəflərlə birlikdə sessiya məkanını, sessiyanın müddəti və cədvəli, ünsiyyət qaydaları, birgə və ayrı görüşlərin vaxtlarını müəyyənləşdirir;
- b) *Tərəflər (Personnes)*: mediator tərəflər arasında kommunikativliyin keyfiyyəti üçün cavabdeh şəxsdir. O, qarşılıqlı hörmət və inama əsaslanan tərəflərin bir-birini dinləmə şəraitini yaratmaqla və empatiya nümayiş etdirməklə tərəflərin emosiya və hislərinə diqqət yetirərək onlar arasında ünsiyyəti bərpa edir;
- c) *Mübahisə (Problème)*: mediator tərəflərə mübahisəni analiz etməkdə və həll yollarını tapmaqda kömək edir. Bundan sonra faktlar, maraqlar və tələblər müəyyənləşdirilir. Beləliklə, mübahisənin həllini asanlaşdırmaq məqsədilə tərəflərin ortaq xüsusiyyətləri aydınlaşdırılır, ümumiləşdirilir, həll yolları analiz və sintez olunur.

Müəllifin fikirlərindən belə qənaətə gəlmək olar ki, mediator prosesə və tərəflərə qarşı şəxsi münasibətini ayıra bilməli, eyni zamanda öhdəliklərini yönləndirməli və heç birinə üstünlük vermədən tərəflərin razılığa gəlməsinə kömək etməlidir. Bu zaman əsas kriteriyalardan biri də tərəflərin mediatoru qiymətləndirməsidir – tərəflər öz işlərinə etibar etmək üçün mediatoru kifayət qədər qərəzsiz hesab etməlidirlər, lakin bu, mediatorun istənilən nəticə barədə şəxsi fikrinin olmaması, onun proses və mübahisələrin müzakirəsi zamanı tərəflərdən uzaqlaşması anlamına gəlmir. Mediator sadəcə olaraq tərəflərin şəxsiyyətinə və mübahisə mövzusunə baxmayaraq obyektivliyini qoruyub saxlamalıdır.¹⁵ Tərəflərin maraqlarını aydınlaşdırmaq, onları bir araya gətirmək və bir-birilərinə güzəştə getmələrinin təmin

¹³ Amine Mohamed Boufi, *Mediation, Mediateur*, 44 (2015).

¹⁴ Yənə orada.

¹⁵ Yənə orada.

olunması missiyasında mediatorun bilik və təcrübəsi mühüm rol oynayır.¹⁶

Azərbaycan Respublikasının "Mediasiya haqqında" Qanununun 10-cu maddəsində mediator olmaq istəyən fiziki şəxsə dair irəli sürülən tələblər qeyd olunmuşdur. 25 yaşına çatmış, ali təhsilli, ən azı 3 illik iş stajına malik, mediatorların ilkin hazırlığı üzrə təlimi bitirərək qanunla nəzərdə tutulmuş sertifikatı əldə etmiş şəxslər mediator kimi fəaliyyət göstərmək üçün Mediasiya Şurasına müraciət edə bilirlər.¹⁷ Eyni zamanda məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilmiş şəxslər, barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı olan şəxslər, məhkumluğu ödənilməmiş və ya götürülməmiş şəxslər mediator fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər.¹⁸

Göründüyü kimi, qanunverici ailə mediatorunun hansı sahə üzrə ixtisaslaşması ilə bağlı konkret tələblər müəyyən etməmişdir. Ona görə də düşünürük ki, ailə mediatoru kimi fəaliyyət göstərmək istəyən şəxslər hüquqşünaslıqdan əlavə digər sahələrdə də (psixologiya, sosiologiya və s.) müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnmişdir, çünki mediasiya ailə, qonşuluq münasibətləri, hər hansı insan təşkilatı və ya daha müfəssəl ifadə etsək, vətəndaş cəmiyyəti üzvləri arasında fərqli maraqların olmasına baxmayaraq insanlararası münasibətləri möhkəmləndirməyi əsas hədəf kimi qarşıya qoyur.¹⁹ Hüquqi cəhətdən olduğu kimi, sosioloji baxımdan da mediasiya ədalət prinsipinə əsaslanır. Mediasiya danışıqlar yolu ilə ədalətsizliyi duyur və onu rədd edirsə, digər tərəfdən, məsələnin hüquqi həll yollarını təklif edir. Bu səbəbdən mediasiya tərəflər arasında həm də sosioloji metodla barışıq əldə olunmasına istiqamətlənmişdir. Nəticə etibarilə mediasiya təcrübəsinin hüquqiliyi tətbiq olunan metodların əhatə etdiyi etik dəyərlərdən də asılı olacaqdır.

Təsadüfi deyildir ki, Qanunun 14.2-ci maddəsinə görə mediasiya təlimi qurumu tərəfindən müvafiq sertifikat yalnız ilkin hazırlıq təlimlərindən və ixtisasartırma kurslarından müvəffəqiyyətlə keçdikdən sonra verilir.²⁰ Digər tərəfdən, Qanunun 10.4-cü maddəsinə əsasən mediator qanunla qadağan olunmayan istənilən digər fəaliyyətlə məşğul ola bilər.²¹ Bir sözlə, hüquqşünaslıq ixtisasından əlavə digər sosial sahələrdə ixtisaslaşma dərəcəsi və müəyyən stajı olan şəxslər də mediator qismində çıxış edə bilər. Baxmayaraq ki hər iki halda namizədlər müəyyən kurslarda və imtahanlarda iştirak etməlidirlər, fikrimizcə, sonuncu kateqoriyadan olan şəxslərin mediator fəaliyyəti daha arzuolunan nəticələrə səbəb olacaqdır. Məsələn,

¹⁶ Yəne orada, 24.

¹⁷ Yuxarıda istinad 6, mad. 10.1.

¹⁸ Yəne orada, mad. 10.2.

¹⁹ Yuxarıda istinad 13, 12.

²⁰ Yuxarıda istinad 6, mad. 14.2.

²¹ Yəne orada, mad. 10.4.

ABŞ-nin Montana ştatının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq valideynlərin yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları olduqda tərəflərdən biri məhkəmə prosesində nikahın davam etdirilməsinin mümkünsüzlüyü barədə digər tərəfin fikrini inkar etdikdə tərəflərdən biri və ya hər ikisi aralarındakı fikir ayrılığının barışıq yolu ilə həll olunmasını təklif etdikdə məhkəmə prosesi təxirə salınır.²² Bundan sonra mübahisə tərəfləri 30 gündən 60 günə qədər mütəxəssis dəstəyinin alınması üçün yönləndirilir.²³ Qanunvericiliyə əsasən psixiatr, terapevt, vəkil, sosial xidmət işçisi, ər-arvadın mənsub olduqları dini məzhəbin keşişi, konsultasiya xidmətləri üzrə səlahiyyətli və ya ixtisaslaşmış hər hansı bir şəxs müvafiq mütəxəssis qismində çıxış edir.²⁴ Göründüyü kimi, qanunverici tərəflər arasındakı mübahisənin hüquq metodları ilə həll edilməsindən öncə digər metodlara – psixoloq və ya psixiatr dəstəyi, hətta bəzi hallarda mübahisəyə dini nöqtəyi-nəzərdən də baxış keçirilərək tərəflər arasında sülhü daha qısa müddətdə təmin etməyə dəvət edir, ona görə ki nikaha xitam verilməsi faktı tərəflərin hüquqi vəziyyətləri kimi psixoloji və sosioloji vəziyyətlərində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olur.

Qiyətləndirici mediasiyanın tətbiq olunduğu digər ölkələrin (ABŞ, Böyük Britaniya, İtaliya, Skandinaviya ölkələri) qanunvericiliyində mediasiya prosesinin aparılması ilə bağlı daha fərqli qaydalar təsbit olunmuşdur. Belə ki, müvafiq ölkələrin mediasiya praktikasında ailə mübahisələrinin həllində mediatorlardan əlavə iş üzrə mütəxəssis və ekspert dəstəyinə ehtiyac duyulur.²⁵ Nümunə üçün Norveç praktikasına istinad etmək olar. Norveç Krallığının “Uşaqlar haqqında” 7 sayılı Qanununda ailə mediasiyası üzrə *mediator, ekspert və mütəxəssis fəaliyyəti* fərqləndirilir.²⁶ Başqa sözlə, ailə mediasiyası mediator, ekspert və mütəxəssisin iştirakı ilə həyata keçirilməlidir və ya mediator özündə həm də ekspert və mütəxəssis fəaliyyətlərini cəmləşdirməlidir.²⁷ Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, mediatorun psixoloji, sosioloji bilik və təcrübələrinin olması mübahisənin kökündə dayanan məqamları üzə çıxarmağa və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarında nəzərdə tutulan “aktiv dinləyici” rolunu²⁸ “aktiv müşahidəçi” rolu ilə əvəzləməsinə gətirib çıxaracaqdır. Başqa sözlə ifadə etsək, Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunması nəzərdə tutulan mediasiya qanunvericiliyi mediatorlardan sadəcə tərəfləri dinləyərək onlara mümkün hüquqi nəticələr barədə məlumat verməyi tələb edir. Lakin Norveç Krallığının formalaşmış mediasiya praktikası üzrə mediatorun

²² Lucia Valentová, *Mandatory Mediation in Family Law Issues with Domestic Violence-limits and Experience from USA*, 15 International Construction Law Review 103, 108 (2015).

²³ Yenə orada.

²⁴ Yenə orada.

²⁵ Anna Nylund, Kaijus Ervasti and Lin Adrian, *Nordic Mediation Research*, 113 (2018).

²⁶ WHO, *The Children Act (1981)*. Burada bax: <https://www.mindbank.info/item/4340> (son baxış 18 noyabr 2021).

²⁷ Yuxarıda istinad 25, 114.

²⁸ “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, mad. 8.3 (2019).

yuxarıda qeyd olunan məziyyətləri özündə birləşdirməsi tələbi mediatora tərəflər ilə daha yaxından tanış olmaq və mübahisə səbəblərini likvidləşdirməyə imkan verir. Bu isə öz növbəsində, mübahisə tərəflərinin reabilitasiyasında mediatorun rolunun möhkəmləndirilməsi anlamına gəlir. Qiymətləndirici mediasiyanın tətbiq olunduğu Azərbaycan Respublikasında mediasiya prosesinin aparılma qaydalarına nəzər yetirdikdə isə mübahisəyə daha çox hüquqi baxımdan yanaşıldığını, bu səbəbdən də tərəflərə sadəcə hüquqi dəstəyin verilməsi ilə məhdudlaşdırıldığını görmək mümkündür.

“Mübahisələr haqqında” Qanunun 25-1-ci maddəsi ekspert sübutlarını *“işdəki faktiki məsələlərin ekspert qiymətləndirməsi”* kimi müəyyən edir.²⁹ Ənənəvi ekspert qiymətləndirmələrinə, adətən, valideynlər və uşaqlar ilə danışıqlar, ev ziyarətləri, işin xüsusiyyətlərindən və şərtlərindən asılı olaraq müəllimlər, səhiyyə işçiləri və bəzən yaxın dostlar və ya qohumlarla söhbət kimi digər tədqiqatlar və müvafiq materialların öyrənilməsi daxildir. Burada məqsəd məhkəmə qərarının faktiki əsaslandırılmasına töhfə vermək, başqa sözlə, sübut kimi çıxış etməkdir. Ekspert araşdırma və tədqiqatlarının nəticələrinə əsasən məhkəmə tərəfindən ona təqdim olunan suallar barədə rəyini bildirir. Ekspertin rəyi və şifahi ifadələri “ekspert sübutu” adlandırılır.³⁰

“Uşaqlar haqqında” 7 sayılı Qanunun 61-ci maddəsində qeyd olunur ki, tərəflərin mediasiya prosesinə müvəqqəti razılığı alındığı halda mütəxəssis yardımını tətbiq olunur.³¹ Mübahisəni qiymətləndirmə baxımından mütəxəssisin tərəflərə rəhbərlik etmək və onları istiqamətləndirmə fəaliyyəti ekspertin yuxarıdakı fəaliyyəti ilə oxşarlıq təşkil edir. Lakin məhkəmə qərarının həqiqi əsasına – dəlillərə töhfə vermək fəaliyyəti hesab olunan ekspert fəaliyyəti ilə mütəxəssis fəaliyyəti arasında prinsipial bir fərq var. Mütəxəssis valideynlərin əməkdaşlığına kömək etmək məqsədi daşıyır və mübahisəli tərəfin mütəxəssisə məsləhətçi kimi yanaşması onunla bölüşdüyü məlumatlara və ümumi davranışlarına təsir edə bilər. Belə fərz edə bilərik ki, valideyn eksperti mütəxəssis hesab edir və sonrakı mərhələdə mütəxəssisin mübahisəni qiymətləndirmə məqsədilə ekspert rolunu oynaya bilmə imkanını nəzərə almır. Bu zaman tərəf deyilmişlərin və ya edilmişlərin sonrakı mərhələdə ona qarşı istifadə oluna bilinməyəcəyini dərk etməklə daha çox senzurasız və daha az məxfiliklə mütəxəssislə ünsiyyət qura bilər.³² Bu baxımdan, zənnimizcə, mütəxəssisin verilmiş məlumatların konfidensiallığı barədə öhdəlik daşması daha məqsədəuyğundur. Yaxud əksinə, tərəfin müvafiq “sirr” hesab etdiyi məlumatların verilməməsindən öncə mütəxəssisin həm də ekspert qismində iştirak edə biləcəyini

²⁹ Norwegian Ministry of Justice and Public Security, Act Relating to Mediation and Procedure in Civil Disputes (2008).

³⁰ Yenə orada, para. 25-4.

³¹ Yuxarıda istinad 26, mad. 61.1.

³² Yuxarıda istinad 25, 114.

vurğulamaqla konfidensiallığın pozulmamasını təmin edə bilər.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, mediasianın əsas üstünlüklərindən biri də məhz məhkəmə proseslərinə sərf olunan maliyyə sərfiyyatından dəfələrlə ucuz başa gəlməsidir. Bu halda mediasiyaya mediatorun əlavə ekspert və mütəxəssislərdən ibarət komandanın cəlb olunması mediasiya xidmətlərində xərclərin xeyli artmasına təkan verəcəkdir. Fikrimizcə, mediasiya sahəsində praktikanın hələlik formalaşmadığı dövrdə bu tip komandaların qurulması mediasiya üzrə dövlət strategiyasına uyğun deyildir. Belə ki, mediasiya sahəsində dövlət strategiyasının əsasını tərəflər arasında münaqişə səviyyəsinin azaldılması və onları razı salacaq şəkildə mübahisənin həllini təmin etmək təşkil edir.³³ Hazırkı şəraitdə Norveç praktikasının tətbiqi münaqişə səviyyəsinin minimuma endirilərək tərəfləri mübahisənin həllinə yönəltmək baxımından effektiv nəticələr verə bilər. Lakin mediatorun əlavə ekspert və mütəxəssislərin fəaliyyəti üçün maliyyə sərfini, eyni zamanda Norveç praktikasının mümkün tətbiqi zamanı meydana çıxacaq boşluqları da (mütəxəssisin həm də ekspert qismində çıxış edə bilmə imkanı) nəzərə almaq lazımdır. Bu səbəbdən dar mənada qiymətləndirici mediasiya (sadəcə hüquqi məsləhətlərin verilməsi) Azərbaycan Respublikasının hüquq praktikasında sınıdıqdan sonra növbəti mərhələdə ailə mediasiyasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə Norveç praktikası tətbiqini aktuallaşdırmaq olar.

II. Mediatorun hüquq və vəzifələri. Mediatorun fəaliyyəti ilə bağlı qanunvericilikdəki boşluqlar

A. Mediatorun hüquq və vəzifələri

Mediasiya prosesində üçüncü şəxs qismində mediatorun digər iki tərəfin bir araya gətirilməsində əhəmiyyəti olduqca zəruridir, lakin bu mediatorun proses ərzində öz qərar və rəylərini həyata keçirməsi kimi başa düşülməməlidir. Mediator mediasianın mövcudluğunu təmin edən əsas elementlərdən biri kimi çıxış etsə də, zənnimcə, onun müdaxiləsi tərəflərin öz mübahisələrini həll etmək iqtidarında olmaları ilə məhdudlaşmalıdır. Almaniyada Federativ Respublikasının “Mediasiya və digər məhkəmədən kənar mübahisələrin həll yollarının təşviq edilməsinə dair” Alman Qanununda mediatorun fəaliyyəti aşağıdakı kimi təsbit olunmuşdur: *“Mediator tərəfsiz və müstəqildir. Mediatorun mübahisəyə qərar vermək səlahiyyəti yoxdur”*.³⁴ Finlandiyanın “Nikah haqqında” Qanunun 21-ci fəslində isə aşağıdakılar qeyd olunur: *“Mediator tərəflər arasında konfidensial və açıq müzakirə aparmalıdır. O, ailədəki mübahisələrin bütün əlaqədar şəxslər üzrə*

³³ Yuxarıda istinad 6, mad. 4.1.

³⁴ Germany Mediation Act (2012). Burada bax: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html> (son baxış 20 noyabr 2021).

mümkün olan ən yaxşı şəkildə həll edilməsi üçün ortaq razılığa gəlməyi hədəfləyir".³⁵ Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, sadalanan prinsiplər (konfidensiallıq, müstəqillik və s.) qanunda öz əksini tapdığı üçün mediatorun hüquq və vəzifələri də müvafiq olaraq qanunverici tərəfindən çərçivəyə salınır. Hüquq və vəzifələr mediatorun səlahiyyətlərinin dairəsini müəyyənləşdirir. Mediasianın əsas məqsədi tərəflər arasında mübahisənin həllinə yönəldiyindən mediator üçüncü şəxs olaraq tam sərbəst hərəkət edə bilməz. Buna görə də mediatorun hüquqları məhdudlaşdırılır və onun qarşısına mübahisəyə istənilən müdaxilənin qarşısını almaq məqsədilə vəzifələr qoyulur.

Azərbaycan Respublikasının "Mediasiya haqqında" Qanununun 12-ci maddəsində mediatorlar üçün aşağıdakı hüquqlar nəzərdə tutulmuşdur:³⁶

- 1) *Öz istəyi əsasında fərdi qaydada və ya mediasiya təşkilatı vasitəsilə mediasiya fəaliyyətini həyata keçirmək;*
- 2) *Tərəflərlə razılaşdırılmış xidmət haqqı almaq;*
- 3) *Mediasiya prosesində hər iki tərəflə birgə və ya ayrı-ayrılıqda görüşlər keçirmək, əməkdaşlıq etmək, onlara şifahi və yazılı tövsiyələr vermək;*
- 4) *Konfidensiallıq prinsipini gözləməklə ictimaiyyəti öz fəaliyyəti haqqında məlumatlandırmaq;*
- 5) *Nümayəndə ilə təmsil olunan tərəflə nümayəndəni məlumatlandırmaqla birbaşa əlaqə saxlamaq;*
- 6) *Qanunla müəyyən olunmuş digər hüquqları həyata keçirmək.*

Göründüyü kimi, qanunverici mediatora həm fərdi şəkildə fəaliyyətini həyata keçirmək, həm də təşkilat vasitəsilə mediasiya xidmətini göstərmək imkanı yaradır. Qanunvericiliyə əsasən mediasiya təşkilatı mediasianın inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə yaradılır.³⁷ Onun əsas fəaliyyəti mediasiya xidmətlərinin marketinqini müəyyənləşdirmək, əmək müqaviləsi və ya müvafiq mülki-hüquqi müqavilə bağladığı mediatorların xidmətləri üçün haqqın və digər xərclərin ödənilməsinə dair qaydanı müəyyən etmək, mediasiya zamanı danışıqların aparılması üçün şərait yaratmaqdır.³⁸ Eyni zamanda hüquqi şəxs olaraq mediasiya təşkilatı qanunla və ya tərəflərin razılığı ilə müəyyən edildiyi hallarda mediasiya prosesini aparmaq üçün mediatorları təyin edə, habelə mediatorların effektiv fəaliyyətinə yönələn digər tədbirlər həyata keçirə bilər.³⁹

Qanunun 36.2-ci maddəsi ilkin mediasiya sessiyası zamanı mediasiya xidmətinin göstərilməsinə görə haqqın və digər xərclərin məbləğinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən

³⁵ The Finland Ministry of Justice, Marriage Act (1987). Burada bax:

https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1929/en19290234_20011226.pdf (son baxış 20 noyabr 2021).

³⁶ Yuxarıda istinad 6, mad. 12.1.

³⁷ Yenə orada, mad. 11.1.

³⁸ Yenə orada.

³⁹ Yenə orada.

müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.⁴⁰ Nazirlər Kabinetinin “İlkin mediasiya sessiyası zamanı mediasiya xidmətinin göstərilməsinə görə haqqın və digər xərclərin məbləği”nin təsdiq edilməsi barədə Qərarında ilkin mediasiya sessiyasının xidmət haqqı ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə 50 manat məbləğində müəyyən edilmişdir.⁴¹ Həmçinin ilkin mediasiya sessiyasının təşkil edilməsi ilə bağlı mediator və ya mediasiya təşkilatının çəkdiyi poçt, kargüzarlıq və digər cari xərclərin məbləği təsdiqedicə sənədlər əsasında 10 manatdan çox olmayaraq müəyyən edilir.⁴² Tərəflər sonrakı mediasiya sessiyalarında iştirak etmək istəyib-istəmədiklərinə dair razılığa gəldikdə “Mediasiya prosesinin tətbiqi barədə” müqavilə bağlanır və tərəflərlə razılaşdırılmaqla mediasiya xərcləri müəyyənləşdirilir.⁴³ Bununla bağlı “Mediatorlar üçün Avropa Davranış Qaydaları” mediatorlara təyin etmək istədiyi xidmət haqqı ilə bağlı tərəfləri tam məlumatlandırılmalı olduqlarını, bütün tərəflərin xidmət haqqı ilə bağlı prinsipləri qəbul etmələrini, əks təqdirdə, mediasiya xidmətinə başlamamalarını tövsiyə edir.

Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyasının (CEPEJ) “Mediasiya xidməti göstərən şəxslər üçün davranış qaydaları”na görə mediasiya provayderləri (təşkilatlar) mediasiya istifadəçilərinə aşağıdakılar barədə dəqiq və asan başa düşülən bilən məlumatlar vermək üçün müasir və istifadəyə yararlı veb-sayt və ya digər vasitələrə sahib olmalıdırlar:

- a) provayderin (hüquqi şəxsin) xüsusiyyətləri və dəqiq tərcümeyi-halı (yaranma tarixi), tərəfdaşlar, filiallar, rəhbərlik və əsas maraqlı tərəflər barədə məlumat (sonuncu hüquqi şəxslər üçün nəzərdə tutulur);*
- b) təşkilatda xidmət göstərən mediatorların adları, dəqiq və yenilənmiş tərcümeyi-halları, onların peşəkarlıq xüsusiyyətləri (hüquqi şəxslər üçün nəzərdə tutulur);*
- c) mediasiya prosesi, mediasiya qaydaları və mediasiya prosesinə tətbiq olunan müvafiq qanunvericilik;*
- d) mediasiya xərcləri, hesablama meyarları və tərəflər arasında bölüşdürülməsi qaydası;*
- e) mediatora tətbiq olunan davranış qaydaları”.*⁴⁴

Həmçinin qaydalara əsasən mediator provayderi öz xidmətləri və filialdakı mediatorların xidmətləri ilə bağlı marketinq və digər rabitə vasitələrində yalan, ədalətsiz və ya yanıltıcı açıqlamalar verməməlidir.⁴⁵

“Mediasiya haqqında” Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən mediatorun aşağıdakı vəzifələri müəyyən olunmuşdur:⁴⁶

⁴⁰ Yəne orada, mad. 36.2.

⁴¹ “İlkin mediasiya sessiyası zamanı mediasiya xidmətinin göstərilməsinə görə haqqın və digər xərclərin məbləği”nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı (2019).

⁴² Yəne orada.

⁴³ Yəne orada.

⁴⁴ Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyasının “Mediatorlar üçün Avropa Davranış Qaydaları”, mad. 3 (2018).

⁴⁵ Yəne orada.

⁴⁶ Yuxarıda istinad 6, mad. 12.2.

- 1) *Bu Qanunla müəyyən olunan mediasiya prinsiplərinə riayət etmək;*
- 2) *İki ildə bir dəfədən az olmayaraq təşkil olunan ixtisasartırma kurslarında iştirak edərək müvafiq sertifikat almaq;*
- 3) *Mediasiya zamanı tərəflərin razılığı çərçivəsində hərəkət etmək;*
- 4) *Mediasiya başlanana qədər tərəflərə mediasiyanın məqsədlərini, onların hüquq və vəzifələrini izah etmək;*
- 5) *Mediasiya bitdikdən sonra tərəflərin ona verdiyi sənədləri geri qaytarmaq;*
- 6) *Qanunun 20.1.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalara əməl etmək;*
- 7) *Mediasiya Şurası tərəfindən bu Qanuna uyğun olaraq qəbul olunan qərarları icra etmək;*
- 8) *Qanunla müəyyən olunmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.*

Azərbaycan Respublikasının “Mediasiya haqqında” Qanunun 4.2-ci maddəsinə görə Mediasiya aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir:⁴⁷

Könüllülük. “Mediasiya haqqında” Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən mediasiya könüllü xarakter daşıyır və tərəflər mediatorun seçilməsində sərbəstdirlər.⁴⁸ Mediasiya tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə bağlanan “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” əsasında həyata keçirilir.⁴⁹ Deməli, mediasiya prosesi yalnız tərəflər arasında razılıq olduğu təqdirdə başlanır. Ona görə də bu qərar onların seçimi olmalıdır. Bir sözlə, tərəflərin öz iradələrinə əsaslanan adekvat addımı olmalıdır. Heç kimin tərəfləri zorla mediasiya prosesinə cəlb etmək hüququ yoxdur. Hesab edirəm ki, bu davranış yalnız könüllülük prinsipinin pozulması deyil, həm də mediasiya məfhumuna ziddir. Mediasiyada iştirak edən üçüncü tərəf (mediator) mübahisələrin mediasiya yolu ilə həllinin üstünlüklərini tərəflərə necə izah edəcəyini bilməlidir ki, tərəflər də könüllü olaraq bu prosesin bir hissəsi olmağa razı olsunlar.

Tərəflərin hüquq bərabərliyi və əməkdaşlığı. “Mediasiya haqqında” Qanunun 6-cı maddəsində göstərilir ki, tərəflər mediasiya zamanı bütün məsələlərdə, o cümlədən mediatorun seçilməsində bərabər hüquqlardan istifadə edirlər və bərabər vəzifələr daşıyırlar.⁵⁰ Tərəflər mediasiyanın məqsədləri naminə əməkdaşlıq etməli və qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməlidirlər. Mediasiya mübahisənin həllində tərəflərin əməkdaşlığına, habelə ünsiyyət və danışıqlara əsaslanır.⁵¹ Qeyd edilməlidir ki, tərəflər həm mediatora müraciət etməkdə, həm də bütün proses müddətində bərabər hüquqlara malik olmalı və bərabər vəzifələr daşımalıdırlar, çünki qarşı tərəflə özünü tam bərabər hiss etməyən və ya bərabər münasibət göstərilməyən tərəf üçün razılıqdan deyil, yalnız nəticənin qəbul edilməsindən söhbət gedə bilər.

Mediatorların qərəzsizliyi, müstəqilliyi və mediasiya prosesinə

⁴⁷ Yəni orada, maddə 4.2.

⁴⁸ Yəni orada, maddə 5.1.

⁴⁹ Yəni orada, maddə 5.2.

⁵⁰ Yəni orada, maddə 6.1.

⁵¹ Yəni orada, maddə 6.2.

müdaxilənin yolverilməzliyi. Qanunun 7-ci maddəsində mediasiya zamanı mediatorun müstəqil və qərəzsiz olmalı olduğu qeyd olunmuşdur.⁵² Mediator mediasiya prosesini həyata keçirən zaman tərəflər, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı olmamalıdır. Mediasiya prosesi zamanı adıçəkilən orqanların və şəxslərin mediatorun fəaliyyətinə müdaxiləsinə yol verilmir.⁵³ Belə anlamaq olar ki, qərəzsizlik mediatorun bitərəf mövqedə qalması və danışıqlar prosesində heç bir tərəfin mənafeyinə xidmət etməməsini təmsil edir. Buna baxmayaraq qərəzsizlik mediatorun proses və müzakirə olunan məsələlər zamanı tərəflərdən tamamilə uzaq olması demək deyil. Qısa şəkildə ifadə etsək, qərəzsizliyin dəqiq tərfi “çoxtərəflilik” olmalıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, qərəzsiz mediatorun əsas vəzifəsi tərəflər üçün qənaətbəxş bir nəticə əldə etməkdir. Mediator mediasiya zamanı hər iki tərəfə bərabər yanaşmalı, tərəflərin mediasiya zamanı bərabər iştirakını təmin etməli və hər iki tərəfə proses zamanı tələblərini təqdim etmək üçün bərabər imkanlar yaratmalıdır.⁵⁴ Mediatorun qərəzsizliyinə mane olan hallar olduqda, o, mediasiyayı aparmaqdan imtina etməlidir.⁵⁵

Konfidensiallıq. “Mediasiya haqqında” Qanunun 8.1-ci maddəsində tərəflər arasında başqa şərt müəyyən edilmədiyi halda, mediasiyanın qapalı keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.⁵⁶ Qanun bu norma ilə mediasiyanın açıq şəkildə aparılması hallarını da mümkün hesab edir. Mediasiya prosesi zamanı nəzarət suveren tərəflərə məxsus olduğundan konfidensiallıq çərçivəsində qalmalı olan situasiyalar mütləq deyil və digər tərəflə razılaşırla bilər. Buna görə də tərəflər mediasiya prosesinin ictimaiyyətə açıqlanmasını tələb etməklə mediatorun və ya mediasiya prosesində iştirak edən digər şəxslərin məxfiliklə bağlı öhdəliklərini ləğv edə bilərlər.⁵⁷ Belə ki, sirr saxlamaq məcburiyyəti məlumatın sahibi tərəfindən gizli olaraq təsnif edilməsindən və sirin qorunmasına dair marağın mövcudluğundan asılıdır.

“Mediatorlar üçün Avropa Davranış Qaydaları” mediatorların mediasiya prosesində bilikli və bacarıqlı olmalarını, bunun üçün uyğun standartlar və ya akkreditasiya sxemləri nəzərə alınmaqla düzgün təlim və mediasiya bacarıqları üzrə həm təhsillərinin, həm də təcrübələrinin davamlı yenilənməsinin vacib olduğunu vurğulayır.⁵⁸ Bu səbəbdən “Mediasiya haqqında” Qanunun 14-cü maddəsinə əsasən mediatorların mediasiya təlimi qurumunda (Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyası) ixtisasının artırılması üçün təlimlərdən keçməsi və ixtisasartırma kursunu bitirdikdən sonra müvafiq sertifikatın alınması

⁵² Yəni orada, mad. 7.1.

⁵³ Yəni orada.

⁵⁴ Yəni orada, mad. 7.2.

⁵⁵ Yəni orada.

⁵⁶ Yəni orada, mad. 8.1.

⁵⁷ Yuxarıda istinad 10, 52.

⁵⁸ Yuxarıda istinad 44, mad. 1.

məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Ailə hüquq münasibətləri baxımından mediatorların təlimlərdən keçməsi və mütəmadi ixtisasartırma kurslarından keçməsi olduqca vacibdir. Qeyd edilməlidir ki, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər onun bir tərkib hissəsi kimi ailə münasibətlərinə də nüfuz edir. Psixologiya, sosiologiya və hüquq kimi insan münasibətləri ilə əlaqəli sahələr də daim yenilənən cəmiyyətə adaptasiya olur. Bu baxımdan mediatorların ixtisasartırma təlimlərində iştirakı onların cəmiyyətdə baş verən yeniliklərə uyğun meydana çıxan psixoloji, sosioloji və hüquqi metodların öyrənilməsində və onun müvafiq mübahisələrə tətbiqində mühüm rol oynayır.

Almaniya Mediasiya Qanunu mediasiyadan əvvəl tərəflərin mübahisənin həlli üçün razılığa gəldikləri halda onların mövcud vəziyyəti dərk edərək müqaviləni imzalamalarını və müqavilənin tərkibini tam anlamalarını təmin edir.⁵⁹ Həmçinin tərəf əlavə dəstək almadan mediasiyaya qoşulduğu halda müqavilə üzrə yaranan hər hansı anlaşmazlığı aradan qaldırmaq üçün mediator mütəxəssisin köməyindən istifadəni təklif etməlidir.⁶⁰ Bu müddəa mediatorun qərəzsizliyi prinsipi ilə sıx bağlıdır. Bildiyimiz kimi, qərəzsizlik prinsipi mediatorun tərəflər arasında neytral mövqe tutmasını özündə ehtiva edir. Bu prinsip mediatorun tərəflər, xüsusən də, daha güclü tərəf, mediatoru onlara bərabər münasibət göstərilməməsi ilə (zəif tərəfə xüsusi yanaşılıqda və ya üstünlük verildiyində) ittiham olunmasının qarşısına keçir.⁶¹ Lakin mediatorun tərəflərdən biri üçün kənar şəxslərin prosesə cəlb etməsi onun prosesə müdaxilə etməsi kimi şərh olunmamalıdır. Əksinə, mediator zəif tərəfi sessiya zamanı mütəxəssis məsləhəti almağa yönləndirməlidir ki, o, özünü daha etibarlı hiss etsin və düzgün qərarlar verə bilsin. Müqavilənin son hissəsində isə tərəflərdən müqavilənin müddəalarını oxuyub dərk etmələri və mediasiya prosesində könüllü iştirak etmələri barədə yazılı təsdiq tələb olunur.⁶² Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan Respublikasının "Mediasiya haqqında" Qanununda mediatorlar üçün vəzifə olaraq eyni prosedur müəyyənləşdirilməsə də, mediatorun və ya mediasiya təşkilatının "mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə" bağlandığı ana qədər tərəflərə mediasiyanın məqsədlərini, onların hüquq və vəzifələrini ödənişsiz izah etməli olduğu, tərəflərin qarşılıqlı razılaşması ilə "mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə"yə əlavə və dəyişikliklərin edilə bilməsi əks olunur.⁶³

B. Mediatorun fəaliyyəti ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindəki boşluqlar

"Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa nəzər yetirdikdə onun müddələrinin praktikada tətbiqi zamanı bir sıra boşluqların

⁵⁹ Yuxarıda istinad 34, mad. 2.6.

⁶⁰ Yenə orada.

⁶¹ Yuxarıda istinad 10, 57.

⁶² Yuxarıda istinad 34.

⁶³ Yuxarıda istinad 6, mad. 22-23.

meydana çıxacağını proqnozlaşdırmaq mümkündür. Belə ki, Qanunun 20.1.5-ci maddəsinə əsasən Mediasiya Şurası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin⁶⁴ müəyyənləşdirdiyi orqan (qurum) qismində çıxış edən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən⁶⁵ təsdiq edilən mediatorların hazırlığı və ixtisaslarının artırılması ilə bağlı təlim qaydasına, mediasiya reyestrinin aparılması qaydasına, mediatorların peşəkar etik davranış qaydasına, mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi qaydasına dair təkliflər hazırlayır.⁶⁶ Qeyd olunmalıdır ki, sözügedən normaya əməl olunması mediatorların yuxarıdakı vəzifələrindən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Bu baxımdan gələcəkdə mediatorların ilkin hazırlığı və ixtisaslarının artırılması yolunda Fransa təcrübəsinin nəzərə alınması məqsədmüvafiq olardı. Fransada ailə mediatorları üçün təlimlərin ümumi müddəti 595 saat təşkil etməklə onun 105 saati praktikaya, 63 saat hüquq, 63 saat psixologiya və 35 saat sosiologiya üzrə nəzəri əsasların tədris olunmasına ayrılır.⁶⁷ Bundan əlavə, namizədlərin diplom almazdan öncə münisflər heyəti qarşısında müdafiə olunmalı olan buraxılış layihəsi üçün 14 saatlıq ixtisas kursları nəzərdə tutulmuşdur. Qalan saatlarda namizədlərə mediasiya metodları haqqında məlumat verilir. Əyalətlərdən təyin olunan müvafiq mərkəzlər təlimlərin həyata keçirilməsi üzrə cavabdeh şəxslərdir. Təcrübədə bu səlahiyyətin bəzi universitetlərin tədris mərkəzlərinə həvalə edilməsi müşahidə olunur. Təlimi müvəffəqiyyətlə başa vuran namizədlərə *“ailə mediasiyası üzrə dövlət diplomu”* verilir.⁶⁸

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən *“Mediatorların hazırlığı və ixtisaslarının artırılması ilə bağlı təlim Qaydası”* mediatorların ilkin hazırlığı məqsədilə müvafiq minimum müddət nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, mediatorların ilkin hazırlığı üzrə təlim üçün tədris proqramında nəzərdə tutulmuş mediasiya dərslərinin saati 48 saatdan az olmamalıdır.⁶⁹ Ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediatorların hazırlığı və ixtisaslarının artırılması ilə bağlı təlim üçün tədris proqramında nəzərdə tutulmuş dərslərin saati ümumi mediasiya dərsləri saatının üçdə bir hissəsindən artıq olmalıdır.⁷⁰

Yeni tətbiq olunmağa başlamış mediasiya institutu üçün ilkin hazırlıq saatlarının minimum miqdarı olduqca azdır. Belə təxmin etmək olar ki, müvafiq hazırlıq təlimlərində mübahisələrin həlli üzrə qısamüddətli kurslarda nəzəri materiallarda ilkin nəzəri biliklər tədris olunacaqdır.

⁶⁴ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, mad. 2.1 (2019).

⁶⁵ Yəne orada, mad. 2.2.

⁶⁶ Yuxarıda istinad 5, mad. 20.1.

⁶⁷ Cem Özcan, *Fransız Hukukunda Aile Arabuluculuğu*, 5 Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi 383, 387 (2017).

⁶⁸ Yəne orada, 388.

⁶⁹ “Mediatorların hazırlığı və ixtisaslarının artırılması ilə bağlı təlim Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, mad. 2.6 (2019).

⁷⁰ Yəne orada, mad. 2.7.

Bununla da, gələcəkdə mediatorların fərqli ailə mübahisələrində tərəflərə peşəkar dəstəyin verilməsində boşluqlar yarana bilər. Digər tərəfdən, müvafiq Qaydalarda qeyd olunur ki, mediatorların fəaliyyətinin təcrübi xarakter daşdığına nəzərə alaraq nəzəri hissə ümumi məşğələlərin 40 faizindən çoxunu təşkil etməməlidir. Fransa praktikasına nəzər saldıqda 105 saat praktiki məşğələlərə ayrıldığı halda, sadəcə 161 saat (63 + 63 + 35 saat) nəzəri məşğələlərə ayrılır. Bu isə nəzəri məşğələlərin ilkin hazırlıq kursunun 50 faizindən çoxunu əhatə edir. Ailə mediasiyası üzrə Fransa sxeminin Azərbaycan Respublikasının hüququnda tətbiqi məqsədmüvafiqdir. Bir halda ki mediator peşəkar əsasda mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün tərəflərin cəlb etdiyi və ya mediasiya təşkilatı tərəfindən təyin olunmuş, Qanunun tələblərinə cavab verən fiziki şəxsdir,⁷¹ o zaman digər ixtisasların keyfiyyətli mənimsənilməsi baxımından nəzəri kurslara ayrılan saatların sayı artırılmalıdır. Bu da öz növbəsində, ailə mediatorlarının fəaliyyətlərinə peşəkar şəkildə hazırlanmasına və mübahisələrin səmərəli həllinə şərait yaradacaqdır.

Almaniya Mediasiya Qanununun 3.2-ci maddəsində mediatorun qərəzsizliyi prinsipi üzrə onun səlahiyyətləri ilə bağlı imperativ norma nəzərdə tutulmuşdur.⁷² Qanunun müvafiq müddəasına görə mediator mediasiya prosesindən əvvəlki bir müddətdə eyni mübahisə üzrə tərəflərdən biri üçün hüquqi mübahisələrin həll edilməsi ilə məşğul olmuşdursa, mediator kimi çıxış edə bilməyəcəkdir.⁷³ Göründüyü kimi, bu norma qadağanedicidir və tərəflərin yazılı razılığı olduğu təqdirdə belə bu qadağa aradan qaldırıla bilməz. Bundan başqa, mediator proses zamanı və ya prosesdən sonra tərəflər üçün digər hüquqi fəaliyyəti (vəkil, hüquq məsləhətçisi, hakim, arbitr və s.) həyata keçirə bilməyəcəkdir. Alman qanunvericiliyi bu qadağanın əhatəsini mediatorun ofisində çalışdığı şəxslərə və onun köməkçilərinə qədər genişləndirmişdir.⁷⁴ Sadalanan şəxslərdən biri mediasiyadan əvvəl hər hansı mübahisə üzrə tərəflərdən biri üçün eyni məsələ ilə bağlı hüquqi xidmət göstərmişdirsə, bu hal həmin mübahisədə müvafiq şəxslərin mediator təyin edilməsinə mane olacaqdır.

Mediatorun bəhs olunan fəaliyyəti ilə bağlı qadağanedici norma Azərbaycan Respublikasının "Mediasiya haqqında" Qanununun 12.3-cü maddəsində yuxarıdakı müddəanın yalnız ikinci hissəsi ilə eynilik təşkil edir. Belə ki, qanunverici mediatorun sadəcə tərəflərə hüquqi və ya digər xidmət göstərə bilməməsi və ya mediasiya predmeti olan mübahisə üzrə məhkəmə və ya arbitraj (münsiflər məhkəməsi) prosesində tərəflərdən hər hansı birini təmsil edə və arbitr (münsif) qismində çıxış edə bilməməsini nəzərdə

⁷¹ "Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, mad. 3.1 (2019).

⁷² Yuxarıda istinad 34, mad. 3.2.

⁷³ Yenə orada.

⁷⁴ Yenə orada, mad. 3.3.

tutmuşdur. Normanın birinci hissəsində mediatorun tərəflərdən birinə və ya hər ikisinə hüquqi xidmətin əvvəllər göstərilmiş olması dəqiq ifadə edilmədiyindən onun anlaşılması və tətbiqində çəşqinliq yaranır. Bunun üçün Qanunun “Mediatora etiraz” adlanan 13-cü maddəsinə nəzər yetirsək, mediasiya zamanı tərəflər qarşılıqlı razılıq əsasında mediatoru başqa mediator ilə əvəz etmək hüququna malik olması qeyd olunur.⁷⁵ Bir sözlə, tərəflərdən hər hansı biri üçün əvvəllər vəkil və ya hüquq məsləhətçisi qismində çıxış etmiş mediator digər tərəfin etirazı olmadığı halda, hər iki tərəf üçün yenidən öz səlahiyyətlərini realizə edə bilər. Həmçinin Qanunun 13.2-ci maddəsinə diqqət yetirdikdə mediatorun müvafiq mediasiya prinsipləri əsasında mediasiyanı həyata keçirə bilmədiyi təqdirdə dərhal özü-özünə etiraz etməli olduğu barədə normaya rast gəlinir. Bu baxımdan Qanunda sözügedən halla bağlı hər hansı konkret göstəriş və ya qeyd-şərt təsbit edilmədiyindən, yalnız və yalnız prosesin gedişatı mediatorun müstəqilliyi, qərəzsizliyi və mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi prinsipindən kənara çıxarsa, mediatorun özü-özünə etiraz etməsi ilə prosesə son verilə bilər.⁷⁶

Qanunun 12.3-cü maddəsinin birinci hissəsindəki anlaşılmazlığı aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan Respublikasında Mediasiya Şurasının 15 aprel 2020-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “*Mediatorların davranışı ilə bağlı rəqlament*”ə müraciət etmək olar. Bu zaman mediatorun və ya mediasiya təşkilatının digər əməkdaşlarının mediasiya prosesindən əvvəl tərəflərdən hər hansı birinə vəkil, hüquq məsləhətçisi, hakim, arbitr qismində çıxış etməsi halı ilə bağlı dispoziitiv normanın müəyyən olduğunu görürük: “*Mediatorun, onun fəaliyyət göstərdiyi mediasiya təşkilatının və ya təşkilatın digər əməkdaşının tərəflərdən biri üçün mediatorluqdan başqa hər hansı digər bir formada fəaliyyət göstərmiş olması onun qərəzsizliyinə və ya müstəqilliyinə təsir edə biləcək və ya mediatorun və ya mediasiya təşkilatının bir tərəfə qarşı qərəzli və ya tərəfkeş olduğu barədə təəssürat yarada biləcək faktların, maraqların və ya münasibətlərin mövcudluğu barədə məlumatları açıqlamalıdır. Belə hallarda mediator tam qərəzsizliyi təmin etmək üçün yalnız mediasiya prosesini tamamilə müstəqil və bitərəf apara biləcəyinə əmin olduqda və tərəflər buna açıq şəkildə icazə verdikdə mediasiya prosesinə başlaya və ya mediasiya prosesini davam etdirə bilər*”.⁷⁷

İlk olaraq qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasının mediasiya hüququnda hələlik qeyd olunan məsələ ilə bağlı kifayət qədər təcrübə yoxdur. Bu səbəbdən əvvəllər tərəflərdən birinə hər hansı hüquqi xidmət göstərmiş şəxsin mövcud mübahisə üzrə hüquqi fəaliyyətinin tərəflərin razılığı əsasında davam etdirə bilməsini yoxlayıcı norma olaraq da hesab etmək olar. Bir sözlə, bu müddəanın müvafiq qaydalara daxil edilməsində

⁷⁵ Yuxarıda istinad 6, mad. 13.1.

⁷⁶ Yenə orada, mad. 7.

⁷⁷ Azərbaycan Respublikası Mediasiya Şurası, Mediatorların Davranışı ilə bağlı Reqlament, mad. 3 (2020).

səbəb dispozitiv normanın tətbiqinin effektiv olub-olmayacağı ilə əlaqədar-
dır. Təcrübədə onun tətbiqi səmərə vermədiyi halda qeyd olunan norma ilə
bağlı mediasiya prosesinin aparılması qaydalarına düzəlişlər edilə bilər.
Lakin nəzərə alsaq ki, mediatorun müstəqilliyinin və qərəzsizliyinin əsas
qiymətləndiricisi mübahisə tərəfləridir, yuxarıdakı situasiyanın baş verməsi
mediatoru digər tərəfin ona olan inamının itirilməsi ehtimalı ilə qarşı-qarşıya
qoymaqla yanaşı, mediasiya prosesinin gözlənilən effektiv nəticəni
verməməsinə, prosesin tətbiqində müəyyən ləngimələrin baş verməsinə və ən
nəhayət, mediasiya prosesindən imtina hallarının artmasına yol açar bilər. Bu
səbəbdən gələcəkdə sadalanan hallar baş verəcəyi təqdirdə “Mediasiya
haqqında” Qanuna Alman qanunvericiliyindəki analoji imperativ normanın
daxil edilməsi qaçılmazdır. Belə olan halda tərəflərin iradələrinin mütləq
üstünlüyü qanunla tanınmış olacaq və mediasiya prosesinin tətbiqi effektiv
nəticələr verməklə yanaşı, qarşı tərəfin bu toqquşmaya həm də “bəhanə” kimi
istinad edib mediasiyadan yayınma hallarının qarşısı alınacaqdır.

“Mediasiya haqqında” Qanunun 12.2-ci və 12.3-cü maddələrində nəzərdə
tutulan vəzifələrin pozulmasına görə mediator intizam məsuliyyəti daşıyır.⁷⁸
Qanunun 16.2-ci maddəsinə əsasən yol verilmiş pozuntunun ağırlıq
dərəcəsiindən asılı olaraq mediatora qarşı aşağıdakı intizam məsuliyyəti
tədbirləri tətbiq edilir.⁷⁹

- 1) xəbərdarlıq;
- 2) töhmət;
- 3) 1 aydan 6 ayadək müddətə mediator fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnun
dayandırılması.

Mediatora qarşı intizam tədbirləri Mediasiya Şurasının qərarı ilə tətbiq
edilir. Mediatora qarşı intizam tədbirləri pozuntunun baş verdiyi tarixdən 1
il müddətində tətbiq edilir. İntizam icraatının həyata keçirilməsi qaydası
Mediasiya Şurası tərəfindən müəyyən olunur. İntizam məsuliyyəti mediatoru
bu Qanunla müəyyən olunan vəzifələri pozması nəticəsində vurduğu zərərə
görə mülki, inzibati və cinayət məsuliyyətindən, həmçinin işlədiyi mediasiya
təşkilatı tərəfindən tətbiq edilən intizam məsuliyyətindən azad etmir.
Nəhayət, mediator tərəflər arasında yaranmış mübahisənin qarşılıqlı razılıq
əsasında həll olunmamasına və ya barışıq sazişinin icra edilməməsinə görə
məsuliyyət daşımır.⁸⁰

Nəticə

Məqalədə müzakirə olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki,
mediatorun fəaliyyəti və onun mübahisənin həllindəki rolu mübahisənin
digər alternativ həll üsullarındakı üçüncü şəxslərdən fərqlidir. Tərəfləri
mühakimə etmədən sadəcə mübahisəli situasiya və onun həllinin

⁷⁸ Yuxarıda istinad 6, mad. 16.1.

⁷⁹ Yenə orada, mad. 16.2.

⁸⁰ Yenə orada, mad. 16.5.

asanlaşdırılması xüsusiyyəti mediatoru arbitrdan, mübahisənin həllində aşkar şəkildə iştirak etməsi və hər iki tərəfin mütləq razılığının alınması xüsusiyyətləri isə onu barışdırıcıdan fərqləndirir. Digər tərəfdən, mediator vəkillə müqayisə edilə bilən bir ödəniş tələb etsə də, mediasiya prosesi, ümumiyyətlə, bir işin standart mərhələlərlə aparılmasından çox az vaxt tələb edir. Vəkil və ya məhkəməyə baxılması üçün təqdim edilən işin həlli aylar və ya illər çəkəbiləcəyi halda, mediasiya vasitəsilə isə bir neçə saat ərzində həll oluna bilər. Bu baxımdan daha az vaxt ayırmaq, saatlıq ödənişlərə və xərclərə daha az maliyyə sərfiyyatı deməkdir. Eyni zamanda alternativ üsulla həll olunması üçün mübahisələrin mediasiyaya istiqamətləndirilməsi məhkəmələrin iş yükünü azaltmağa əlverişli imkan yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının mediasiya qanunvericiliyində ailə mediatoru kimi fəaliyyət göstərmək istəyən şəxslərin hansı sahə üzrə ixtisaslaşması tələbi müəyyən edilməmişdir. Bir sözlə, mediator hüquqşünas, psixoloq, psixiatr, sosial xidmət işçisi və s. ola bilər və bununla yanaşı, mediator olmaq istəyən namizədlər müvafiq icra hakimiyyətinin təşkil etdiyi ilkin hazırlıq və ixtisasartırma təlimlərindən keçməlidir. Təvsiyə edilir ki, gələcəkdə mediatorlardan əlavə psixoloq, psixiatr və sosioloqlar da mediasiya prosesinə cəlb edilsin. Xüsusilə də psixoloji cəhətdən həssas ailələri mediasiya prosesinə dəvət etmək mümkünsüz kimi görünür. Bu səbəbdən mediasiya fəaliyyəti psixososial məsləhətçilər tərəfindən müəyyən üsulların tətbiqi ilə davam etdirilə bilər. Lakin mediasiya prosesinin sonunda tərəflərə hüquqi məsləhət verəcək vəkillərin olması da vacibdir, çünki ər-arvadın razılaşması halında bağlanacaq müqavilə onlar tərəfindən imzalanacaq və bu, mübahisə tərəflərinə qanuni öhdəlik qoyur.

Mediatorların ilkin hazırlığı və ixtisasının artırılması məqsədilə qanunvericilikdə müəyyənləşdirilmiş minimum təlim müddəti namizədlərin hərtərəfli hazırlığını sual altına qoyur. Bundan əlavə, Nazirlər Kabinetinin hazırladığı Qaydalarda ümumi tələb qismində minimum müddətin müəyyənləşdirilməsi əvəzinə yalnız ailə mübahisələri olmamaqla digər mübahisələr üzrə də dəqiqliklə işlənmiş saatların öz əksini tapması təvsiyə olunur. Digər tərəfdən, ailə mediatorlarının hazırlığı və ixtisasının artırılması zamanı təlimlərdə nəzəri məşğələlərə daha çox saat ayrılması arzuolunandır. Bu, namizədlərin müvafiq sahələrdəki ən incə məqamları dərk etməsinə, nəticədə mübahisələrin həlli zamanı səmərəli tətbiqinə şərait yaradacaqdır. Ümumilikdə, Qaydalarda qeyd olunan qüsurların aradan qaldırılması üçün verilən təkliflərin nəzərə alınması mediatorların fəaliyyətini hüquqi baxımdan möhkəmləndirəcəkdir.

Həmçinin təvsiyə olunur ki, "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 12.3-cü maddəsi ilə əvvəllər eyni mübahisə üzrə tərəflərdən biri üçün hüquqi mübahisələrin həll edilməsi ilə məşğul olmuş şəxslərin mediator fəaliyyəti məhdudlaşdırılsın. Mediasiya institutunun yenidən tətbiq olunduğu dövrdə müvafiq normadakı qüsurlar tərəflər arasında

mübahisənin həllində mediatorun qərəzsizliyini sual altına qoymuş olur. Belə bir halda digər tərəf haqlı olaraq ailə mübahisəsinin həllində mediasiyanın tətbiqindən imtina edə bilər. Mediasiya prosesindən imtina hallarının artması isə tərəflər arasında barışığın əldə olunmaması və mediasiya institutunun hüquqda əhəmiyyətini itirməsi ilə nəticələnə bilər.